

Sarvar XOLIQOV,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi, PhD

PLACE OF INTERSTATE INTERNATIONAL TREATIES IN ENSURING SECURITY

Annotation

The article examines international treaties on ensuring security concluded by subjects of international law, the main sources of modern international law, scientific views of scientists on international treaties, international treaties in the field of security, the role of international treaties on security in regional and international relations, international legal instruments for ensuring security.

Key words: International law, subjects of international law, international treaties, sources of international law, regional and international security treaties, international legal acts.

МЕСТО МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются международные договоры по обеспечению безопасности, заключенные субъектами международного права, основные источники современного международного права, научные взгляды ученых по международным договорам, международные договоры в сфере безопасности, роль международных договоров по безопасности в региональных и международных отношениях, международно-правовые инструменты обеспечения безопасности.

Ключевые слова: Международное право, субъекты международного права, международные договоры, источники международного права, региональные и международные договоры безопасности, международно-правовые акты.

DAVLATLARARO XALQARO SHARTNOMALARNING XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDAGI O'RNI

Annotatsiya

Maqolada halqaro huquq sub'ektlari tomonidan imzolangan xavfsizlikni ta'minlash borasidagi xalqaro shartnomalari, hozirgi xalqaro huquqning asosiy manbalari, olimlarning xalqaro shartnomalar borasidagi fikrlari, havfsizlik sohasidagi xalqaro shartnomalar, mintaqaviy va xalqaro xavfsizlik sohasidagi munosabatlarda xalqaro shartnomalarning o'rni, xavfsizlikni ta'minlashning xalqaro-huquqiy vositalari ko'rsatib o'tilgan

Kalit so'zlar: Xalqaro huquq, halqaro huquqning sub'ektlari, xalqaro shartnomalari, xalqaro huquq manbalari, mintaqaviy va xalqaro xavfsizlik shartnomalari, xalqaro-huquqiy vositalari.

Kirish. Xalqaro huquq subyektlari xavfsizlikni ta'minlashdagi irodasini xalqaro shartnomalar orqali ifodalaydi. Shu bois xalqaro shartnomalar huquqida xavfsizlikni ta'minlovchi xalqaro shartnomalarning o'rni va roli anchayin salmoqli hisoblanadi. Davlatlar huquqiy munosabatlarga kirishar ekan, o'zlarining manfaatlarini xalqaro shartnomalarda mustahkamlashga harakat qiladilar.

Hozirgi xalqaro huquqning asosiy manbasi xalqaro huquq subyektlari o'rtasidagi yozma bitim sifatida tushuniladigan xalqaro shartnomalardir. Xalqaro shartnomalarning tuzilishini tartibga soluvchi normalar tizimi xalqaro shartnomalar huquqi deb yuritiladigan xalqaro huquqning alohida, mustaqil sohasini tashkil qiladi[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sohoni tadqiq etgan bir qator olimlardan Saidov A.X., Umaroxunov I.I., Martins F.F., Kazanskiy P., Xakimov R., Topornin B.N., Odilqoriev X.T., Ochilov B.E.larnig fikriga ko'ra, Xalqaro huquq ta'limotida xalqaro shartnomalar huquqi deganda, xalqaro huquqning xalqaro shartnomalar tuzilishi, unda belgilangan majburiyatlarni bajarish, o'zgartirish, to'xtatish va bekor qilish tartibini, amaldagi shartnomalar sharoitini belgilaydigan normalardan iborat tegishli sohasi tushuniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur soha obyektini sifatida esa xalqaro huquqning yetakchi va asosiy manbaiga aylanib ulgurgan xalqaro shartnomaning o'zi namoyon bo'ladi. Xalqaro huquqning asosiy manbai hisoblangan xalqaro shartnoma xilma-xil bitimlarni qamrab oluvchi tushuncha bo'lib, ular turlicha shartnoma, bitim, pakt, traktat, konvensiya, deklaratsiya, kommyunike, protokol va shu kabi nomlar bilan atalishi mumkin. U yoki bu nomning aniq belgilangan ma'nomazmuni mavjud emas. Qanday nomlanishidan qat'i nazar, barcha xalqaro shartnomalar bir xil yuridik kuchga ega. Odatda ular yozma shaklda tuziladi. Lekin og'zaki shakldagi xalqaro shartnomalar "jentelmencha bitimlar" kam uchrasa-da, ularning shunday turi ham ma'lum. Xalqaro shartnomalar tomonlari bo'lib, faqat xalqaro huquq subyektlari chiqishi mumkin[2].

Hozirgi zamon talablaridan kelib chiqqan holda xalqaro huquq nazariyasida xalqaro shartnomalarga turli mamlakatlarning olimlari va tadqiqotchilari tomonidan berilgan ta'riflar, fikrlar va qarashlar mavjudligini ta'kidlab o'tish joiz. Bu esa, o'z o'rnida xalqaro shartnoma tushunchasini kengroq, chuqurroq va aniqroq o'rganish imkoniyatini yaratadi.

Bir guruh olimlar xalqaro shartnomalarning subyekti va ixtiyoriylik jihatlariga asosiy urg'uni berib ta'riflashgan. Xususan, F.I. Kojevnikov xalqaro shartnomaga quyidagicha, ya'ni "Xalqaro shartnoma – bu ikki yoki bir necha davlatlar o'rtasidagi ularning huquq va majburiyatlarining har qanday umumiy yoki aniq bir soha bo'yicha ommaviy huquqiy munosabatidir" [3] deb ta'rif beradi.

Ushbu ta'rifga F.List quyidagicha fikr bildiradi: "Xalqaro xuquqiy shartnoma ikki yoki bir necha davlatlar o'rtasidagi davlatning oliy huquqiga tegishli bo'lgan ixtiyoriy kelishuvdir"[4].

O'z navbatida F.F. Martensning fikriga ko'ra, xalqaro shartnoma "ikki yoki bir nechta davlatlarning ixtiyoriy kelishuvi" [5]. P. Kazanskiy esa xalqaro shartnomalar to'g'risida quyidagicha yozadi, "...ikki, bir necha yoki ko'p davlatlar o'rtasidagi huquqiy kelishuv asosida teng huquqli majburiyatlarga bo'ysunishdir" [6]. D. Fild xalqaro shartnomalarning shakliga asosiy e'tiborni qaratib, o'z fikrini quyidagicha ifodalaydi: "Xalqaro shartnoma atamasi bu yozma shakldagi ikki yoki undan ortiq davlat o'rtasidagi ma'lum bir harakatni amalga oshirish yoki amalga oshirmaslikka qaratilgan kelishuvni tuzish, tugatish yoki boshqa shakllardagi xalqaro huquq yoki munosabatdir" [7].

Yuqoridagi olimlarning xalqaro shartnomalarga bergan ta'riflari o'zgacha bir modifikatsiyani tashkil etadi. Lekin ko'pchilik olimlar tomonidan xalqaro shartnomalarga berilgan ta'riflarda davlatlarning tenglik prinsipiga kamroq e'tibor qaratilganligini ko'rish mumkin.

Xalqaro huquqda xalqaro shartnoma tushunchasiga aniqlik kiritish tomonlar (subyektlar) muammosi bilan chambarchas bog'liq. Misol uchun G. Cheshirning yozishicha,

“Shartnomani tomonlar o’rtasida yuridik majburiyatni yaratadigan yoki yaratishni taqozo etadigan kelishuv sifatida e’tirof etish mumkin”[8].

X.Krauzerning fikricha, “Xalqaro shartnoma xalqaro aloqa ishtirokchilari o’rtasidagi majburiyatlarning taraflararo kelishuv yo’li bilan belgilanishini keltirib chiqaruvchi xohish-irodalar yig’indisi hisoblanadi” [9].

O’z navbatida mazkur ta’rifga quyidagicha izoh berish mumkin. Xalqaro shartnoma ikki yoki undan ortiq tomonlarning muayyan shakldagi (odatda yozma) kelishuvdir. Shu bilan birga, xalqaro normaning amal qilishi tomonlar o’rtasidagi kelishuvni teng huquq va majburiyat asosida tuzilganligi bilan belgilanadi.

Xavfsizlik sohasidagi xalqaro shartnomalar bevosita xavfsizlik huquqi subyektlari, avvalo davlatlar tomonidan yaratiladi. Bu suveren davlatlarning erkin xohish-irodasini muvofiqlashtirish va ular o’rtasida tuziladigan, davlatlarning shakllangan shartnomaviy va odatdagi amaliyotiga muvofiq qabul qilinadigan muayyan xalqaro shartnomalarda ifodalash yo’li bilan amalga oshiriladi.

Shu bois, milliy manfaatlarni ilgari surishda xalqaro shartnomalarning roli nihoyatda kattadir. Chunki ular davlatlararo munosabatlarni tartibga solishda markaziy rollardan birini bajaradi va ular odatda amaliyot bilan o’rnatiladi.

Mintaqaviy va xalqaro xavfsizlik sohasidagi munosabatlar xalqaro huquq normalari xalqaro shartnomalar, xalqaro odat, BMT Nizomi[10] normalari bilan tartibga solinadi. Biroq, ta’kidlab o’tish joizki, milliy xavfsizlikka oid qonunchilik xalqaro shartnomalar, xalqaro huquqning umume’tirof etilgan prinsip va normalariga muvofiq kelishi shart.

Milliy xavfsizlik huquqi doirasida konstitutsiya normalari oliy yuridik kuchga ega. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomi (keyingi o’rinlarda BMT Nizomi deb yuritiladi) xalqaro va mintaqaviy xavfsizlikning o’ziga xos konsepsiyasi hisoblanadi[11].

Shunday qilib, xalqaro xavfsizlik universal mazmun kasb etib, mintaqaviy va milliy xavfsizlik xavfsizlikning boshqa ikki darajasi – uning tarkibiy qismi hisoblanadi. Xalqaro xavfsizlik barcha davlatlar tomonidan umume’tirof etilgan xalqaro huquqning norma va prinsiplariga rioya qilinishiga tayanadi hamda xalqaro-huquqiy vositalar tizimi orqali ta’minlanadi.

Xalqaro huquq nazariyasida xalqaro shartnomalarning xalqaro huquq manbalari sifatidagi turli qirralari qayd etiladi. Ayniqsa, davlat manfaatlarni ifodalovchi va har qanday davlat qo’shilishi uchun ochiq bo’lgan universal shartnomalar muhim o’rin tutadi. Ular orasida BMT Ustavi xalqaro shartnomalar ichida oliy yuridik kuchga ega bo’lib, xalqaro huquqning asosiy manbai sifatida alohida ahamiyat kasb etadi[12].

BMT Nizomi xalqaro-huquqiy tartibotning asosiy maqsad va prinsiplarini mustahkamlab qo’yan va ularga imperativ kuch bag’ishlagan birinchi xalqaro hujjat hisoblanadi. Shu ma’noda, BMT Ustavi aksariyat hollarda xalqaro hamjamiyat konstitutsiyasi deb atalishi bejiz emas[13].

Shuningdek, VII bob doirasida kuch ishlatish butun talablarga javob berishi uchun u Nizomning 43, 47-moddalari qoidalariga ham mos bo’lishi lozim. 43-modda BMT a’zolari tomonidan Kengash bilan BMTga a’zo davlatlar o’rtasida kelgusida tasdiqlash sharti bilan tuzilgan alohida bitim yoki bitimlar asosida XKning talabi bilan, ya’ni uning qarori asosida Kengash tasarrufiga zarur qurolli kuchlarni, yordam, xizmat vositalarini berish tartibini belgilaydi. Postbipolyar dunyoda BMT XKning vakolatlari Nizomning VII bobi doirasida, uning imkoniyatlariga mos ravishda kengayib bormoqda. Hozirda Kengash xalqaro tinchlik va xavfsizlikka tahdid soluvchi hamda VII bobda ko’zda tutilgan choralarni qo’llashga olib keluvchi vaziyatlarni kvalifikatsiya qilish bo’yicha qat’iy choralarni amalga oshirmoqda. Ta’kidlab o’tish muhimki, aynan ikki qutbli dunyoning barham topishi mazkur universal tashkilotning maqsad va vazifalarini uning Nizomida belgilangan tarzda amalga oshirish uchun tegishli imkoniyatlarni yaratadi.

O’tgan vaqt mobaynida tinchlikni ta’minlash bo’yicha BMT mexanizmining huquqiy asoslarini mustahkamlash va samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qator xalqaro-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Ulardan Xalqaro huquq prinsiplari to’g’risidagi deklaratsiya (1970 y.), Agressiya ta’rifi (1974 y.),

Bosh Assambleyaning 1989 yil 15 noyabrda qabul qilgan BMT Nizomiga muvofiq barcha sohalarida xalqaro tinchlik, xavfsizlik va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish to’g’risidagi rezolyusiyalarni alohida ajratib ko’rsatish mumkin.

2006 yil 8 sentabrda Qozog’istonning Semipalatinsk shahrida mintaqa davlatlari tashqi ishlar vazirlari tomonidan Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli hudud to’g’risidagi Shartnoma imzolandi. Shundan so’ng 2007 yilning 2 apreldan Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zona to’g’risidagi Shartnomani ratifikatsiya qilish haqida O’zbekiston Respublikasining Qonuni kuchga kirdi.

Nazarimizda, BMTning eng muhim yutuqlaridan biri – xalqaro huquq va xavfsizlik bilan bir qatorda, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotni ta’minlashda ahamiyat kasb etuvchi konvensiyalar, shartnomalar va standartlarning xalqaro huquqiy asoslarini ishlab chiqishdan iborat ekanligidir.

Qolaversa, xalqaro shartnomalarning xavfsizlikni ta’minlashdagi o’rni haqida gapirganda, Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti (keyingi o’rinlarda YEXHT deb yuritiladi) va Mustaqil davlatlar hamdo’sligi (keyingi o’rinlarda MDX deb yuritiladi) doirasida qabul qilingan xalqaro shartnomalarga ham to’htalib o’tish lozim.

Xavfsizlik va hamkorlik yig’ilishining yakunlovchi Xelsinki aktida qayd etilishicha, tashkilotning maqsadi mintaqada xavfsizlik, barqarorlik va hamkorlikni ta’minlashga hissa qo’shishni kuchaytirish, yalpi xavfsizlik makonini rivojlantirish borasida asosiy o’rinni egallashiga erishishdan iboratdir.

1994 yilda oliy darajadagi kengashda xavfsizlikning harbiy-siyosiy jabhalari bo’yicha Muomala kodeksi qabul qilingan. Unda xavfsizlik bo’linmas ekanligi o’z tasdiq’ini topgan. YA’ni bir davlatning xavfsizligi boshqa barcha davlatlar xavfsizligi bilan o’zaro chambarchas bog’liqdir. Ishtirokchilar o’z xavfsizligini boshqa davlatlar xavfsizligi evaziga mustahkamlamaslik, yakka tartibda yoki kollektiv tarzda o’zini o’zi mudofaallash huquqini ro’yobga chiqarishda ko’makka muhtoj davlatlar bilan tezda maslahatlashish, mavjud tahdid va umumiy qadriyatlarini himoyalash maqsadida taqozo etiladigan xatti-harakatlarning mazmun-mohiyatini birgalikda ko’rib chiqishga kelishib olganlar.

Shu bilan birga mazkur hujjatda qurolli kuchlar yakka tartibdagi yoki kollektiv xavfsizlik talablari darajasiga mos bo’lishi zarur. Nazorat qilish, qurolsizlanish, ishonch va xavfsizlik choralarni kuchaytirish sohalaridagi majburiyatlar tasdiqlab olingan. Konstitutsiyaviy hokimiyat nazoratida bo’lmagan kuchlarga toqat qilmaslik va ularni qo’llabquvvatlamaslik borasidagi majburiyatlar, ayniqsa, diqqatga loyiqdir. Agar davlat bunday kuchlar ustidan o’z hukmronligini o’rnatishga qodir bo’lmasa, u zarur harakatlarni belgilab olish uchun YEXHT doirasida tegishli maslahatlashuvlarni boshlab yuborishi mumkin.

O’zbekiston Respublikasi YEXHT a’zolariga 1992 yil 30 yanvarda qabul qilingan edi. O’zbekiston ushbu obro’li xalqaro tashkilot a’zosi sifatida barcha majburiyatlarni o’z zimmasiga oldi. Endilikda O’zbekiston Umumevropa jarayoniga qo’shilib yadrosiz dunyoga sodiqligini bayon etadi va o’zaro davlatlararo munosabatlarda kuch bilan tahdid solish, har qanday kuch ishlatish usullari istisno etilishiga umid qiladi. Barcha masalalar faqat siyosiy, o’zaro kelishuv vositalari yordamida hal etiladi.

YEXHT normalari barcha ishtirok etuvchi davlatlarga nisbatan amal qiladi. Barcha qarorlar konsensus asosida qabul qilinganligi tufayli birona ishtirok etuvchi davlat o’ziga taalluqli bo’lmagan qandaydir majburiyatlarni tasdiqlashga haqli emas. YEXHTning insoniylik mezonlari masalalaridagi strategiyasi shu bilan universalki, uning xavfsizlikni ta’minlashga nisbatan hamkorlikka asoslangan yondashuvi o’z zimmasiga olgan majburiyatlarini bajara olmaydigan davlatni yakkalab qo’yishga emas, balki unga ko’mak berishga qaratilgandir.

MDH Nizomi[22]da ham xavfsizlik masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, unda xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta’minlash bo’yicha hamkorlik qilish, qurol-yarog’lar va harbiy sarf-xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan samarali choralar qo’llash, yadroviy va boshqa xil ommaviy qirg’in qurollarini bartaraf etish, yalpi va to’la qurolsizlanishga erishish, bahs va nizolarni tinch yo’l bilan hal etish bu boradagi asosiy maqsadlar

sifatida qayd etilgan. Ko'rinib turibdiki, vazifalarning ko'lamida juda keng va uzoq istiqbolga mo'ljallangandir.

Shuningdek, MDH Nizomida Tinchlikni saqlash kollektiv kuchlari va harbiy kuzatuvlar guruhi to'g'risidagi 1992 yil 20 martdagi Bitim hamda Kollektiv xavfsizlik to'g'risidagi 1992 yil 15 maydagi Shartnomadan kelib chiqib nizolarni hal etish va mojarolarning oldini olish to'g'risidagi hamda kollektiv xavfsizlik to'g'risidagi qoidalar o'z ifodasini topgan. MDH Nizomining 12-moddasi BMT Ustavining 51-moddasidagi kabi kollektiv va individual tarzda o'zini o'zi mudofa qilish huquqini amalga oshirish uchun zarur hollarda Birlashgan qurolli kuchlardan foydalanish huquqini, shuningdek, tinchlik operatsiyalarini o'tkazishni nazarda tutadi.

Xavfsizlikni ta'minlashda barcha davlatlar xalqaro huquqining umume'tirof etilgan norma hamda prinsiplariga rioya qilishga asoslanadi va bu xalqaro-huquqiy vositalar tizimi orqali ta'minlanadi.

Tahlil va natijalar. Fikrimizcha, xavfsizlikni ta'minlashning xalqaro-huquqiy vositalari bu - xalqaro huquq subyektlari tomonidan xalqaro munosabatlarda tinchlik va

xavfsizlikni ta'minlashgan qaratilgan tizimli chora-tadbirlari yig'indisi hisoblandi.

O'z navbatida xalqaro-huquqiy vositalar milliy xavfsizlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Xalqaro huquqiy vositalarga xalqaro huquqning umume'tirof etilgan norma va prinsiplari; universal va mintaqaviy kollektiv xavfsizlik tizimlari; ishonchni mustahkamlash choralari; tinchlikparvarlik kuchlari; qurolsizlanish; qo'shilmaslik va neytralitet va boshqalar kiradi.

Xulosa va takliflar. Xavfsizlikni ta'minlashning xalqaro-huquqiy vositalari shartnomalar bilan tartibga solinadi va amaldagi xalqaro huquq qoidalarida hamda normalari asosida hayotga tatbiq etiladi. Xalqaro shartnomalar xavfsizlikni ta'minlashning xalqaro-huquqiy vositalari tizimida muhim ahamiyatga ega. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, bu BMT Ustavi bo'ladimi yoki mintaqaviy tashkilotlar ustavlarimi, bundan qat'i nazar ularning barchasi xalqaro shartnoma hisoblanib, kollektiv, mintaqaviy yoki milliy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgandir. Davlatlar o'zlarining milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda xalqaro xavfsizlikni ta'minlovchi xalqaro munosabatlarga kirishadilar va o'z irodalarini xalqaro shartnomalarda ifodalaydilar.

ADABIYOTLAR

1. Saidov A.X. Xalqaro huquq: Darslik. – Toshkent: Adolat, 2001. -B.53.
2. Umaroxunov I.I. Respublika Uzbekistan i mejdunarodnoe dogovornoe pravo. – Tashkent, 1998. –S. 42.
3. Mejdunarodnoe pravo. M., 1947. -S.369.
4. List F. Mejdunarodnon pravo. Yurev. 1909. –S. 206-207.
5. Martins F.F. Sovremennoe mejdunarodnoe pravo sivilizovannyx narodov. T.1. SPB; 1992. -S.379.
6. Kazanskiy P. Uchebnik mejdunarodnogo prava publicnogo i grajdanskogo. Odessa. 1902. -S. 234-235.
7. Field D. Supplement to the AJIL. v. 20. 1935. 1207.
8. Cheshire G. International Contract. 1948. P.51.
9. Kraus H. System et fonction des traites internationaux. Recueil de cours v. 50.
10. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nizomi va Xalqaro sud Statuti. T.: "BMTning O'zbekistondagi axborot markazi", 2002. -B.85.
11. Umaroxunov I.M. Respublika Uzbekistan i mejdunarodnoe dogovnoe pravo. T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1998. -S.76.
12. Saidov A.X. Xalqaro huquq. Darslik. –T.: "Adolat", 2001.-B.-255.
13. Xakimov R. Uzbekistan i OON. –T.: izd-vo G.Gulyama, 2002. -S.-31.